

Arhe XIX, 37/2022
UDK 1 Nietzsche
27.18
599.89

DOI <https://doi.org/10.19090/arhe.2022.37.291-316>

Originalni naučni rad

Original Scientific Article

NATAŠA S. MILOVIĆ¹

Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka

NIČEOVO POIMANJE HELENSKOG, JUDEO- HRIŠĆANSKOG, MODERNOG I BUDUĆEG ČOVEKA²

Sažetak: Rad je posvećen istraživanju onog aspekta Ničeove misli na osnovu kog uobličavamo epohalni nivo njegovog kulturnofilosofskog stanovišta. Ono jeste specifično i zato što u Ničeovom delu nije izričito artikulirano, iako je on, pokazaćemo, i mislilac fundamenata kulture. Njegovo bavljenje fundamentima kulture bilo je spregnuto sa intervenisanjem u novovekovno stanje evropske kulture koja je, prema Niču, „ogrezla u nihilizam”. Utoliko, njegovo kulturnofilosofsko stanovište jeste presudno bilo oblikovano *ispitivanjem porekla toga nihilizma i potragom za njegovim prevazilaženjem*. Moment vezan za ispitivanje porekla nihilizma obeležio je Ničeov odnos prema judeo-hrišćanskom i modernom čoveku, dok je moment vezan za potragu za prevazilaženjem nihilizma obeležio njegov odnos prema helenskom i „budućem” čoveku. Taj dvostruki smer kretanja njegove misli spregnut je sa Ničeovim genealoškim metodom na osnovu kog opisuje „preistorijski rad čoveka na sebi samom”; kao i sa njegovim nastojanjem da pojmi povesno stanje čoveka svoga doba, koje prema njemu nije moglo biti sagledano iz postojećih kulturno interpretativnih okvira.

Ključne reči: Fridrih Niče, kultura, božanstvo, genealogija, patnja, krivica, nagrada, kazna, vrednosti, nihilizam

---

¹ E-mail adresa autorke: natasa.milovic@aol.com

² Rad je podržan sredstvima Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije na osnovu Ugovora o realizaciji i finansiranju naučno-istraživačkog rada NIO u 2022. godini, broj: 451-03-68/2022-14 od 17.01.2022. godine.

UVOD

U ovom radu razmatramo Ničeov odnos prema helenskom, judeo-hrišćanskom, modernom i „budućem”³ čoveku. Tim putem nastojimo da uobličimo njegov stav prema ključnim okosnicama koje on prepoznaje kao noseće za helenski, judeo-hrišćanski i moderni svet, tj. za tri kardinalna momenta evropske kulture. Ona su značajna i za razumevanje samog Ničea, budući da je on svoja (kulturno)filosofska viđenja gradio i iz dijaloga i „obračuna” sa ova tri momenta evropske kulture. Tome svakako nije pristupao kao hroničar, već je njegov pristup presudno bio oblikovan težnjom da iznađe uporišta za obnovu stvaralačkih sila u čoveku i za prevazilaženje onih koje je prepoznao kao dekadentne. Niče je takvim vidom recepcije nastojao i da pronikne u momente na kojima počiva i gradi se ljudski samoodnos i svetoodnos u tom dobu. U radu nastojimo da ocrtamo okosnice koje smatramo važnim za razumevanje samog Ničea i protumačimo na čemu počiva njegovo veličanje helenskog i kritika judeo-hrišćanskog i modernog čoveka. Pokazaćemo da je razumevanje prvog gradio usredsređujući se presudno na prirodu dioniskog i apolonskog načela; razumevanje drugog kroz prizmu uloge nagrade i kazne; i razumevanje trećeg kroz prizmu ideala napretka i prevlasti istorijskog načina života. U takvom njegovom postupku, tumačenje helenskog sveta i njegov genealoški metod mu je služio kao potpora da dovede u pitanje moderne i judeo-hrišćanske okosnice kulture. Zbog toga ćemo se osvrnuti i na njegov genealoški metod na osnovu kog rastvara smisao koji su za čoveka imale sve

---

³ Kada ovde ukazujemo na Ničeovo poimanje budućeg čoveka, izraz stavljamo pod znake navoda zato što je on uslovan – to jest, nije svodiv na nekakvo Ničeovo normativno poimanje čoveka, već pre jeste u vezi sa njegovim poimanjem povesnog zadatka savremenog čoveka. Ono što je za takvo poimanje karakteristično jeste to da se budući čovek misli presudno u odnosu na stanje nihilizma u evropskoj kulturi, ali i spram ideje natčoveka. Povratno gledano, ono jeste i posve spregnuto sa Ničevim odnosom prema helenskom, judeo-hrišćanskom i modernom čoveku.

surovosti „(samo)dresure” u njegovoj preistoriji (koje nazivamo preistorijskim „kulturnim instinktima”) – kako bismo ukazali na mesta u kojima Niče prepoznaje ukrštanje između preistorijskih „kulturnih instinkata” i dominantnih vrednosti hrišćanskog i modernog sveta. Ono što prožima njegov osvrt na helenskog, judeo-hrišćanskog i modernog čoveka, što je ključni kriterijum njegovog tumačenja – bilo je u vezi sa Ničevim odmeravanjem (potencijala) stvaralačke snage u čovekovom odnosu prema životu, svetu, samom sebi; sa nastojanjem da pojmi povesni zadatak čoveka svog doba.⁴

TRAGANJE ZA POREKLOM NIHILIZMA I POTPORAMA ZA NJEGOVO PREVAZILAŽENJE

Dionisko i apolonsko u svetu Helena

Niče obuhvata helenski svet usredsređujući se na njihove bogove – Apolona i Dionisa, koje uzima kao antagonizovane. Na osnovu njih on izvodi razliku između likovne umetnosti u kojoj dominira oko i vizuelna, pojavna izražajnost i muzike kao dioniske. Da bi raskrio osnov na kojem

---

⁴ Budući da je Ničev govori o kulturi mnogostruk (da on na različitim mestima govori o „Evropljaninu, kulturama, ličnostima, stvaraocima, narodima, filistarstvu, hrani, klimi, stanovanju...”) u ovom radu se presudno usredsređujemo na konceptualizaciju epohalnog vida njegovog kulturnofilosofskog stanovišta (njegov odnos prema helenskom, judeo-hrišćanskom, modernom i budućem čoveku) – pitamo se na čemu ono počiva, kao i na osnovu čega *pretežno* Niče izvodi takvo epohalno odmeravanje (potencijala) stvaralačke snage u čovekovom odnosu prema životu, svetu, samom sebi; u kakvoj je ono vezi sa njegovim poimanjem uloge budućeg čoveka na Zemlji. Takvu konceptualizaciju izvodimo imajući u vidu shvatanje Žila Deleza u vezi sa istorijskofilosofskim pristupom. On piše: „Istorija filosofije, umesto da ponavlja ono šta je filosof rekao, mora da kaže šta mora da je podrazumevao, šta nije rekao, ali je ipak prisutno u onome što je rekao.” (Deleze, G., *Negotiations*, Columbia University Press, New York 1995, str. 136).

je zasnovana apolonska građevina, on je uzdrmava. Tada dolazi do saznanja da je Helenima sasvim strana askeza, duhovnost i dužnost, a nailazi na njihov napor za „obogotvorenjem” samog života i svega što u njemu postoji. Međutim, to se ne treba shvatiti kao njihov optimizam, već je tajna njihove veličine u mudrosti koju Niče uzima za polazište analize kako bi rastvorio vedrinu Helena. On se poziva na staru priču u kojoj Dionisov pratilac, demon, kojeg kralj Mida nakon dugog traganja uspeva da uhvati kako bi saznao šta je najbolje za čoveka i dobija odgovor da je najbolje da „ne bude rođen, da ne postoji i bude ništa”⁵; a drugo po redu najbolje je da ubrzo umre. Pošavši od toga ukazuje da to što je njihova „kultura”⁶ počivala na „obogotvorenju” života nije nužno značilo da su njima strahote i užasi života bili nepoznati, već upravo suprotno – da bi uopšte mogao da živi, tadašnji čovek je morao naspram sebe da postavi Olimpljane. *To znači da su Heleni iz najdublje prinude stvarali svoje bogove. Taj nagon za stvaranjem bogova, Niče je izjednačavao sa umetničkim nagonima koji su kao dopuna životu, njegovo usavršavanje, mamili na dalje življenje.* Bogovi su opravdavali taj i takav život tako što su i sami bili deo njega, živeli ga. Kada se postavi tako svet, onda za njih postaje čak najgore to da ubrzo umru, kao što je gore već bilo pomenuto, i što uopšte moraju umreti.

Ono što se u životu tragično zbiva ne služi da bi se dočarao umetnički oblik, s obzirom da umetnost nije samo podražavanje „prirodne stvarnosti” već je ona metafizički dodatak koji služi njenom savlađivanju.⁷ *Sve ono što u tom smislu zovemo kulturom kod Ničea je*

⁵ Niče, F., *Rođenje tragedije*, Dereta, Beograd 2001, str. 64.

⁶ Kulturu stavljamo pod navodnike zato što Heleni nisu imali kulturu u modernom smislu te reči.

⁷ U *Rođenju tragedije* Niče implicitno ne spominje hrišćanstvo, jer je ono izvan estetičkih vrednosti u kojima je u ovoj knjizi reč, ono je za njega u najdubljem smislu nihilistično. Zato tek kasnije on insistira na suprotnosti između Dionisa i Hrista, kada razrešenje protivrečnosti (dioniskog i apolonskog) za Ničea postaje sporedno i kada biva „vođen” Zaratustrinim rečima da je važno nešto što je više od svakog izmirenja ova dva načela, nešto što je čista afirmacija. Tragičko ne treba da se shvati kao strepnja za jedinstvom koje je izgubljeno, već kao

volja da se iluzijom, koja se postavlja preko stvari, održe ljudi u životu i da se podstaknu da i dalje žive.

Tragedija doživljava svoju propast, ali ona ne dolazi kao njena „prirodna smrt” nakon koje će uslediti nova umetnost, već je nastupila praznina. Sa dolaskom Euripida gubi se antagonizam između apolonskog i dioniskog načela, i sokratsko načelo dominira nad dioniskim silama. Tri osnovna sokratovska obrasca doprinela su smrti tragedije: da je vrlina znanje, da se greši samo iz neznanja i da je srećan čovek pun vrlina. Teorijski čovek sa Sokratom uzima prevlast nad umetničkim čovekom.⁸ Niče je smatrao da bi se preporodom tragedije rodio i drugačiji slušalac, gledalac umesto onog koji je uvek imao polumoralna i poluučena očekivanja i zahteve. Sokratski obrazac sa sobom nosi kulturu kao apstrakciju koja počiva na apstraktnom moralu, pravu; kao lišena „prasredišta” ona nema mitsku osnovu, nju „sve što proguta ne može da zasiti” i ono najbolje svodi se na istoriju i kritiku. Kada se raskinu ova

---

višestrukost same afirmacije, ono ne treba da bude lek protiv nečega već estetički oblik radosti. Zato će Niče kasnije delom odstupiti od drame koju je zastupao u *Rođenju tragedije* jer ona u sebi nosi nešto od „hrišćanskog patosa protivrečnosti” koju on nastoji da prevlada.

⁸ Žil Delez nadalje razvija ovakav Ničeov stav i piše: „Niče zamera znanju pretenziju da se suprotstavi životu, da meri život i sudi mu, da samo sebe uzima za cilj. (...) Tako znanje daje životu zakone koji ga odvajaju od onoga što on može, koji ga poštedeju delanja i zabranjuju mu da dela, drže ga u tesnim okvirima naučno proverivih reakcija: manje više kao životinju u zoološkom vrtu. (...) Niče ponekad zamera Sokratu, ne više to što je život stavio u službu znanja, već naprotiv što je mišljenje stavio u službu života. 'Kod Sokrata, mišljenje služi životu, dok kod svih prethodnih filozofa život služi mišljenju.'” (napomena: Delez se ovde poziva na deo iz Ničeove knjige *Volja za moć* – N. M.) (...) „Misliti bi ovde značilo: *otkrivati, pronalaziti nove mogućnosti života* (...) Takav afinitet se, kod Ničea, generalno, ne javlja samo kao prvorazredno presokratovska tajna, već i kao suština umetnosti.” (Žil Delez, *Niče i filozofija*, Plato, Beograd 1999, str. 120). Na tom tonu Sara Kofman u tekstu „Niče i metafora” ukazuje na to da za Ničea: „'imaginagija' igra podjednako značajnu ulogu u filozofiji kao i u poeziji”. (Gradac, *Niče*, Sara Kofman, „Niče i metafora”, časopis Gradac, *Niče*, Čačak 2004, str. 135).

dva umetnička pranagona, sa propašću tragedije propada i mit. Ono što je njemu suprotno jeste početak shvatanja života na istorijski način.

Suprotno Helenima koji su, za Ničea, na „otmen” način izmišljali, stvarali svoje bogove proizašle iz njihovih umetničkih nagona, težili da „obogotvore” životinjsku prirodu čoveka i sebe sačuvali od „nečiste savesti” – tako što su bogovima pripisivali krivicu, i „primoravali” ih da se sa njima udruže kada su činili razne „prestupe”, hrišćanstvo čini da čovek „raste” na svojoj „bolesti” – ne u smislu da se te prirode „oslobađa”, već da je još dublje razdire do neiskupljivosti – uvek u pravcu krivice kao jedinog uzroka patnje. Tako da u krivici „ima njen smisao”, smisao patnje. Pre nego pređemo na Ničeovo shvatanje pretpostavki na kojima počiva „kreacija” judeo-hrišćanskog Boga od strane ljudi – osvrćemo se na njegovu analizu čovekovog preistorijskog „rada na samom sebi”, sa kojim on tu „kreaciju” dovodi u vezu.

Genealoški osnov kulture: pamćenje, bol, nadoknada

U delu *Genealogija morala*, koje je smatrao prototipom svake genealogije⁹, Niče misli da su postavljanjem za smisao čitave kulture, odnosno civilizacije – to da se čovek „pripitomi” – na snagu stupili kao krajnja svrha reakcioni i resentimanski elementi kao „oruđa kulture”. Za njega su učinci instinkta koji „tlače i žude za odmazdom” potomci evropskog i neevropskog ropstva i kao takvi su „nazadovanje čovečanstva”. Naime, on aristokratskim naziva sve one instinkte afirmacije, a ropskim instinkte reakcije. Njih ne promišlja kroz prizmu feudalnih odnosa moći, niti ih dovodi u vezu sa klasnim modelima (iako su unutar takvih okolnosti i stvoreni) – već o njima govori kao o impulsima kojih ima u svim ljudima.

---

⁹ U tom delu je njegov genealoški metod ujedno i kritika dotadašnje filosofije, koja nije razvila smisao za „istorijsko”, gde bi se čovek i njegova kultura sagledavali iz istorijske perspektive; kako bi se uzeli u obzir uslovi nastanka i razvoja morala, kulture, religije. Nasuprot tome filosofija uzima njihov oblik i svojstva kao nepromenljive činjenice. U vezi sa tim u: Đurić, M., *Putevi ka Ničeu*, Službeni glasnik, Beograd 2009, str. 272.

Poreklo kulture u tom genealoškom smislu pronalazi i smešta u sposobnosti da se obeća, da se obećano zapamti i kao takvo iz prošlog izgura ka napred, ka budućnosti. U tome udeo ima preistorijski rad čoveka na samom sebi tokom dugog razdoblja, koji je iako za sobom povlačio svirepost, tiraniju uspeo da čoveka napravi „proračunljivim” uz pomoć običajnog morala. Tada potčinjavanje običaju, prihvatanje običaja nije predstavljano kao korisno po jedinku već je ona služila da „izloži na videlo”¹⁰ tradiciju. Završni ishod ovog dugog istorijskog procesa, njen „kulturni proizvod”, jeste postizanje suverene individue, one koja je oslobođena običajnog morala, koja je autonomna i nezavisna – ona koja „sme da obeća”¹¹. Kao gospodar slobodne volje ona ne samo da ima vlast nad sobom nego i nad svim oko sebe, ponosna na svest o sopstvenoj odgovornosti. Njen glavni instinkt u tom kontekstu nazvaće se „svoja savest”¹².

Ali kako je uopšte nastalo pamćenje, odnosno kako je stvarano u preistoriji čoveka? Da bi nešto ostalo u pamćenju ono mora da se u njega ureže, a samo ono što ne prestaje da pričinjava bol ostaje u pamćenju¹³. Pamćenje je iznuđivano, kako bi se ono osiguralo bile su potrebne žrtve,

---

¹⁰ Niče, F., *Zora: misli o moralnim predrasudama*, Dereta, Beograd 2005, str. 15. Žil Delez u knjizi *Niče i filozofija* će u odeljku „Kultura posmatrana sa preistorijskog stanovišta” zapaziti: „svaki istorijski zakon je arbitraran, ali ono što nije arbitrarno, što je preistorijsko i generičko to je zakon povinovanja zakonima (...) Uvek je reč o tome da se čoveku stvore navike. Dresirati čoveka znači oblikovati ga na takav način da on može aktivirati svoje reaktivne sile.” (Žil Delez, *Niče i filozofija*, str. 159).

¹¹ Niče, F., *Genealogija morala*, Dereta, Beograd, 2011, str. 202.

¹² Niče, F., *Genealogija morala*, str. 203.

¹³ U vezi sa tim Niče dodaje: „[to] je osnovni stav najstarije (na žalost, i najdugotrajnije) psihologije na zemlji. Čak bi se moglo reći da svuda na zemlji gde i sada u životu čoveka i naroda ima svečanosti, ozbiljnosti, tajanstva, tmastih boja, i dalje deluje nešto od užasnosti s kojom se nekada svuda na zemlji obećavalo, davalo nešto u zalog, davao zavet: prošlost, najduža, najdublja i najokrutnija, zapahnuje nas i u nama navire kad god bivamo 'ozbiljni'.” (Niče, F., *Genealogija morala*, str. 204).

sakaćenja i mnogi religijski kultovi kao „sistemi surovosti”¹⁴. Međutim, davanje obećanja jeste povezano sa kažnjavanjem, ali osećanje krivice, „nečiste savesti” ima poreklo u materijalnom pojmu dugovanja – tako da onaj koji je činio zločin nije bio kažnjavan kao krivac – zbog svog dela kao lošeg, već zbog štete koja je načinjena – koja bi bila nadoknađena barem pretrpljenim bolom počinioca. Niče *poreklo osećanja krivice* i dužnosti nalazi u ovim najstarijim odnosima među ljudima između poverioca i dužnika.¹⁵ Niče ide dotle da, s obzirom na istorijsko kretanje, proteže odnose dužnika i poverioca na odnos koji je „krajnje nerazumljiv modernom čoveku” – na odnos između sadašnjih (tadašnjih) naraštaja prema precima. Ukazuje na naraštaje kod kojih se u odnosu na duh i žrtve predaka oseća zahvalnost i težnja da se njihove žrtve moraju vratiti. Oni koji su bili moćniji su sve više pridavali značaja moći i imali strah od predaka, da bi kod najmoćnijih iz preobilnog straha i moći predak bio pretvaran u boga. Ovo osećanje krivice godinama je raslo, pa se i sam „dolazak hrišćanskog Boga” poklapa sa najvećim osećajem krivice. Kada se ovom odnosu priđe kao moralnom fenomenu, moralizacijom krivice i dužnosti, koja proizvodi „nečistu savest”, dolazi se do toga da je iskupljenje nemoguće i da je toliko neizvodljivo da se krivica i dužnost okreću samo na dužnika; to jest, sa njim nečista savest srasta kao njegovo svojstvo, a sama nemogućnost vraćanja duga pretvara se u „večnu kaznu”. Tim putem egzistencija postaje osuđena kao bezvredna. Hrišćanski vrhunac koji se naslanja „na” takvu situaciju, Niče vidi u čovekovoј veri da je Bog taj koji je žrtvovao sebe za čovekovu krivicu. On kao ključni moment iznosi to da zapravo sve potiskivanje koje je čoveka sprečavalo da svoje instinkte usmeri ka spolja proizvodi govor o unutrašnjem svetu. Da unutrašnji svet nastaje tako što se instinkti koji su nerasterećeni u spoljašnjosti okreću ka unutra. Takav vid okretanja Niče naziva „pounutrenjem čoveka”. Posledično, instinkte nerasterećene ka

---

¹⁴ Niče, F., *Genealogija morala*, str. 204.

¹⁵ Sama ideja da kazna treba u krivcu da proizvodi osećanje krivice sasvim je nepoznata ljudima u prošlosti, s obzirom na to da nisu znali da je onaj koji je počinio štetu „krivac”, a ni sam zločinac nije osećao nekakav „unutrašnji bol” koji je druge prirode od nekog nepredviđenog događaja u prirodi ili sl.

spoljašnjosti, čovek u svojoj unutrašnjosti pronalazi kao nepregledan izvor za samomučenje.¹⁶

Praveći poređenje sa takvim mehanizmom u čoveku, Niče ukazuje na to da su se Grci bogovima zapravo služili kako bi se spasili od „nečiste savesti”. Ono što su hrišćani nazivali grehom, Grci su zvali ludošću. A manjkavosti na sopstvenoj strani pripisivali su bogovima – „Mora da je bog zaslepeo”¹⁷. Bogovi su im služili da opravdaju čoveka, čak i kada je činio rđava dela, na sebe preuzimali krivicu, bili uzroci zla. Na osnovu toga biva vidljiv princip Ničeove komparacije između helenskog i hrišćanskog čoveka. Ono što možemo označiti kao „preistorijske kulturne instinkte”, istorijski rad čoveka na sebi samom – Grci podređuju onome što Niče prepoznaje kao umetničke nagone. *Oni tim putem rasterećuju i obogotvoruju „životinjsku” prirodu i žive svoju umetnost i „kulturu”. Dok u hrišćanskom svetu ovi instinkti služe za čovekovo „samomučenje”, oni se u njemu bude iznova i on zbog njihovog poricanja „besni protiv samog sebe”*¹⁸. *Niče prepoznaje da tim putem čovek „ima smisao”, da mu asketski ideal nudi smisao, ali da je on bio poguban po čoveka, jer je sva patnja posmatrana sa stanovišta krivice.*¹⁹

---

¹⁶ Niče takav mehanizam imenuje „voljnim ludilom u duševnoj surovosti” i piše: „[Nj]jegova volja da sebe smatra krivim i dostojnim osude do neiskupljivosti; njegova volja da sebe zamišlja kako je kažnjen bez ikakve mogućnosti da kazna postane ekvivalentna krivici; njegova volja da stvari skroz zarazi i zatruje problemom kazne i krivice kako bi jednom zauvek sebi onemogućio izlaz iz tog lavirinta 'fiksnih ideja’” (Niče, F., *Genealogija morala*, str. 226).

¹⁷ Niče, F., *Genealogija morala*, str. 229.

¹⁸ Niče, F., *Genealogija morala*, str. 227.

¹⁹ „Krivica pred Bogom: ta misao postaje mu sprava za mučenje. U 'Bogu' on otkriva suprotnosti svojih sopstvenih nesavladivih životinjskih instinkata; same ove instinkte tumači kao krivicu pred Bogom...”. (Niče, F., *Genealogija morala*, str. 226.)

Judeo-hrišćanstvo: značaj nagrade i kazne

Ono što je u tom kontekstu za Ničea značajno, jeste tvrdnja da je judeo-hrišćanska „kreacija Boga” od strane ljudi proizvod resentimana. A resentiman, kojim se temeljno bavi u svojoj knjizi *Genealogija morala*, za Ničea je konstitutivni element judeo-hrišćanstva. U velikoj meri Niče smatra da je hrišćanstvo sve ono što je Hrist odbacio, da su ga „religiozne mase”²⁰ shvatile u „najsiriromašnijem” duhu. Smatra da je najmanje jevanđeljsko osećanje – osveta – uspelo da nadjača sve druge nakon smrti Hrista. Oni su ga uzdigli iznad sebe, a time i odvojili od sebe i tako porekli ono čemu je on učio, to da je svako od njih „božje dete”, na isti način kao što su to učinili Jevreji sa svojim Bogom. Bilo je neophodno da se stvori drugi dolazak, kao jedno: „Božje carstvo da sudi svojim neprijateljima”²¹. Jevrejsko sveštenstvo je, prema Ničeu, pored krivotvorenja Boga i morala, i istoriju, prošlost naroda prevelo u religiozno putem pravljenja „mehanizma spasa” – krivice koja donosi kaznu i pobožnosti nakon koje sledi nagrada. Celokupna oblast života uređena je tako da je svuda neophodan sveštenik, a da bi oni imali moć, potrebno je da se greši. U tome Niče prepoznaje naklonost ka svim dekadentnim instinktima. Ona nije ravna samo prepuštenosti njima, već je u njima otkrivena i „moć kojom može da se posvedoči spram sveta”²². Kad ne postoji spoljni neprijatelj, sveštenik je taj koji preusmerava smer resentimana na čoveka, koji u sebi počinje da bude zagađen „nečistom savešću”, odnosno da sebe smatra krivim, grešnim. Prema Ničeu je sam Isus odbacio pojam „krivice”, osporio razdvojenost između Boga i čoveka kao njegovu „radosnu vest”²³ (što je daleko od toga da je žrtvovan za iskupljenje ljudske krivice). Niče misli da su u nesposobnosti da objasne njegovu smrt, to „kako je Bog morao da

---

²⁰ Misli se na sve one koji su verovali u Izidu, Mitru, Dionisa i „Veliku mater”.

²¹ Niče, F., *Antihrist*, Službeni glasnik, Beograd 2009, str. 68.

²² Niče, F., *Antihrist*, str. 39.

²³ Niče, F., *Antihrist*, str. 69.

dozvoli da on umre” – smislili da ga je Bog žrtvovao.²⁴ Međutim, ono što je za Ničea najmanje prihvatljivo od svega je priča o „vaskrsenju” i vera u besmrtnost – jer time težište života biva pomeren u „onostranost”. Ničeove reči „Bog je mrtav” mogu se zato shvatiti na širem planu kao pad natčulnog sveta, njegova nedelotvornost, ali isto tako kao uniženje boga, kao njegovo ubistvo od strane ljudi baš time što su ga „proračunali” naspram svoje potrebe za nagradom, a tako ga umanjili.²⁵

Niče nije imao nameru da popravlja hrišćansku veru nego je uočio da je učenje o nagradi i kazni pomešano sa hrišćanstvom kako bi se „isfabrikovala istorija spasenja”. A to povlači za sobom prelivanje na celokupno merenje ljudske delatnosti. Kako bi učenje o nagradi i kazni uzelo maha, metafizika i religija su te koje čoveka žele da vide kao grešnog „po prirodi”. Tako se čovek uči da se oseća lošim pošto se ne može osloboditi svoje grešne „prirode” i da poseže za natprirodnim kako bi sa sebe stresao ono „prirodno”, a otud mu i potreba za spasenjem koja dolazi sa „ubraženom grešnošću”²⁶. Ipak, Niče zapaža da je takvo potčinjavanje svoje volje svetom propisu „moćno sredstvo da se ovlada sobom”²⁷, da ono sa sobom nosi čovekovu posvećenost, ali je on smatra lakšom, a svakako i nihilističnom, s obzirom na to da se čovek povlači pred propisom, i nosač je „vrednosti” kao reaktivan čovek.

²⁴ Crkva za Ničea počiva na nejevanđeljskom osnovu. Sa svojim rasprostriranjem ona je inkorporirala u sebe sve rituale i učenja podzemnih kultova, i hrišćanstvo je svedeno na zadovoljavanje potreba. Niče piše da: „Ono što se posle dve hiljade godina naziva hrišćanin jeste samo psihološko samonerazumevanje” (Niče, F., *Antihrist*, str. 65).

²⁵ Hajdeger, M., *Niče I*, Fedon, Beograd 2009, str. 305. „On je umro zato što su ga ljudi ubili, oni su ga ubili kad su njegovu božansku veličinu izračunavali naspram majušnosti svoje potrebe za nagradom i na taj način ga smanjili; taj Bog je lišen moći zato što je bio omaška ljudi koji negiraju sebe i život...”. (Hajdeger, M., *Niče I*, VII, 62); „Bog se ugušio od teologije, a moral od moralnosti.” (Hajdeger, M., *Niče I*, XXII, 329).

²⁶ Niče, F., *Ljudsko suviše ljudsko: knjiga za slobodne duhove*, Fedon, Beograd 2012, str. 101.

²⁷ Niče, F., *Ljudsko suviše ljudsko: knjiga za slobodne duhove*, str. 99.

Ničeov odnos prema svemu onom što naziva hrišćanskim nikako nije jednosmeran. On još kod Platona prepoznaje hrišćanstvo, verujući da je Platon njegovim vrhovnim pojmom „dobra” obezvređio sve grčke bogove za koje smo već rekli da su građeni umetničkim nagonima i bili sastavni deo „kulture”. Od tada se i za svaku zamisao nečeg savršenog pretpostavlja i moralno savršenstvo. Kada se to što Niče naziva resentimanom – da se stvaralački momenat vezuje za *ne*, i ostaje na nivou reakcije – poveže sa suprotstavljanjem dobra i zla, onda ono *dobro* ostaje *ne na nivou potvrđivanja*, već je njegovo potvrđivanje samo kao reakcija; tada, da bi se nešto afirmisalo kao „dobro”, mora prvo da se zamisli svoj „zli neprijatelj” – da bi se tek naknadno iz njega razvila suprotnost „dobrog čoveka”. Kada se to stavi u hrišćanski kontekst, onda je „dobar” i onaj koji ne čini drugima „loše”, nego „prepušta Bogu osvetu”.²⁸

Modernost: Vera u napredak, prevlast istorijskog načina života

Osnovna zamerka Ničea kad je u pitanju novovekovlje, jeste da je ono iako sekularno u neku ruku opet posvećeno hrišćanskim „zabludama” – ne u smislu izvesnosti, da postoji uzor na osnovu kojeg sebi nalazi opravdanje u onostranom, već u smislu nastojanja da projektuje poredak modernosti koji se kao emancipatorski okuplja oko vere u um, oko upravljanja svojih snaga na istorijski „napredak”. Njemu svojstvena ideja napretka počiva na samoobmani, jer prema Ničeu – „to što vreme prolazi ne znači da čovečanstvo i napreduje”. Veliki značaj ovakve obmane jeste da se lakše upravlja ljudima, da se ide za takozvanim „progresom” – a prosvetiteljstvo se tu javlja kao učenje na osnovu kojeg će čovek imati sve veću potrebu za osloncem, pomoću – što za Ničea znači da se u njemu razvije „instinkt stada”. On primećuje da kao što su nekada vladari postajali hrišćani jer su shvatili da je lakše upravljati hišćanima nego nehrišćanima, tako su se i veliki zahtevi za vlašću služili prosvetenošću. U modernom dobu zavladao je i kult rada u kojem je video slavljenje bezličnih radnji, način da se spreči

---

²⁸ Niče, F., *Genealogija morala*, str. 44.

samostalnost i individualnost. Umetnost²⁹ prestaje da bude velika čovekova potreba u društvu koje je posvećeno sigurnosti, i u kojem tek sa iznalaskom slobodnog vremena ona počinje da se posmatra kao sporedan životni dodatak – toliko da bude samo odmor i ne uključuje dužu posvećenost. Logika mašine uči čoveka koristima centralizacije, provodeći vreme jednolično i dosadno u slobodnom vremenu on žudi samo za što više promenljivom dokolicom.³⁰ Svoje slobodne duhove³¹, odnosno filozofe budućnosti oštro je suprotstavljao „robotima modernih ideja” (koji su sebe nazivali slobodnim duhovima) – koji su se zalagali za opštu sreću, udoban, prijatan, bezopasan i lagodan život za sve, strogo opredeljeni za odstranjenje patnje.

Koliko god želeo da izgradi svoj projekat modernosti, moderan čovek, prema Niče, kao da zapravo nema ništa svoje, sem što se bavi stranim citatima, običajima, religijama. Njega bi Helen nazvao „promenljivom enciklopedijom”³², njegova „kultura” počiva na skladištenju.³³ Niče smatra očiglednim da je Evropljanin njegovog

---

²⁹ Ovde Niče o umetnosti govori kao o oblasti unutar društva, i to najviše u smislu umetnina. To napominjemo stoga što umetnost kod njega nije jednoznačan pojam.

³⁰ Endrju Hadlstoun, pozivajući se na Ničeova zapažanja iz knjige *Genealogija morala* piše: „[b]jeznadežno osrednji i bljutav čovek, već je naučio da oseća sebe kao cilj i zenit i smisao istorije (GM, I:11)’. Nasuprot tome, Niče želi da preusmeri pažnju na velika ljudska bića kao uzore, kao one iz kojih zrači vrednost.” (Huddleston, A., “Nietzsche on the Decadence and Flourishing of Culture”, A Dissertation Presented to the Faculty of Princeton University, 2012, str. 203). U tom kontekstu Ničeovo tumačenje velikih postignuća čoveka bilo je u vezi sa ispitivanjem dometa onog mogućeg čoveka na Zemlji. U *Zaratustri* piše: „Što je savršeno uči nas da se nadamo.” (Niče, F., *Tako je govorio Zaratustra*, str. 393).

³¹ Pod slobodnim duhovima je podrazumevao one koji drugačije misle nego što bi se od njih očekivalo na osnovu porekla, okoline, staleža ili profesije, ili na osnovu dominantnog pogleda jednog doba.

³² Niče, F., *O koristi i šteti istorije za život*, Svetovi, Novi Sad 2001, str. 39.

³³ U okviru takvih okosnica kulture modernog čoveka Niče posebno napada figuru učenjaka koji, kako Damir Smiljanić, zapaža „stvara bez dara i čežnje,

vremena po svojoj vrednosti daleko ispod Evropljanina renesanse. Moderan čovek, prema Niče, znanje preobilno uzima „bez gladi”, gde ono više nema delotvornu snagu kao preobražavajuća intencija koja ga upućuje na spoljašnjost, već ono ostaje unutar njega obeleženo kao „duševnost”. Suprotno Grcima, koje bi moderan čovek polazeći od sebe čak mogao percipirati kao „neobrazovane” baš zato što su u periodu svoje najveće snage sačuvali „neistorijsko čulo”³⁴. Za razliku od ljudi novog doba, koji teže sublimiranju ka apstrakcijama, Grci su sve najapstraktnije težili da konkretizuju.³⁵

---

bez onog što je pokretačka snaga svakog genija”. (Smiljanić, D., „Prokleti instinkt osrednjosti! – Ničeov prilog negativnoj karakterologiji učenjaštva”, zbornik radova *Niče i kultura resantimana*, Adresa, Novi Sad 2017, str. 115). Autor se poziva na reči aforističara Georga Kristofa Lihtenberga koji piše: „Mislim da neki od najvećih duhova, koji su ikad živeli, nisu pročitali ni polovinu onoga, a nisu ni približno znali onoliko puno koliko neki od naših prosečnih učenjaka...” (isto, str. 115). Naime, sam Niče promišljajući odnos zdravlja i bolesti na sopstvenom primeru ukazuje na „zatrpanost svoga sopstva tuđim sopstvima”. On piše: „Bolest mi isto tako daje pravo na potpuni preokret u svim mojim navikama (...) Ono najdonje sopstvo [Selbst], takoreći zasuto, takoreći učutkano, ispod postojanog moranja da slušaju druga sopstva (a to baš znači čitati!), budilo se polako, snebivljivo, oklevajući – ali je, konačno, opet progovorilo.” (Niče, F., *Ecce Homo*, Službeni glasnik, Beograd 2017, str. 85). Takav povratak sebi Niče naziva „najvišom vrstom same okrepe”. (isto, str. 85).

³⁴ Niče, F., *O koristi i šteti istorije za život*, str. 39.

³⁵ U knjizi *Filozofija u tragičkom razdoblju Grka* (koje je za Ničea najsnažnije razdoblje) piše: „[D]a su Grci posredstvom uvažavanja života i uz pomoć idealne životne potrebe obuzdavali po sebi nezasativ nagon za saznavanjem – jer ono što su naučili oni su želeli istog časa i da dožive (...) pa su sebi uštedeli muku da iz bilo kakve autohtone umišljenosti još jednom iznalaze elemente filozofije i nauke; oni su smesta krenuli na to da preuzete elemente ispune, uzdignu, uzvise i očiste toliko da su tek sada – u jednom višem smislu i u jednoj čistoj sferi – oni postali pronalazači.” (Niče, F., *Filozofija u tragičnom razdoblju Grka*, Grafos, Beograd 1985, str. 12). Moglo bi se reći da iz ovako idealizovanog shvatanja Grčkog sveta Niče crpe svu njegovu neposrednost i apoteozu života u želji da opet povрати težinu stvarima.

Smatrao je da je jednako važno i ono „nadistorijsko” koje je način da se čovek odvrati istorijskog bivanja ka onom što čoveku daje obeležje većitog i istoznačnog kroz umetničko ili religijsko (ovde se ne misli na hrišćanstvo, već u smislu Olimpa po uzoru na Grke), a istorijsko je smatrao za delotvorni princip kada se iz najveće snage tumači prošlost – jer jedino tako čovek ume da spozna šta je vredno očuvanja i šta je veliko. Kroz tu prizmu je sam Niče verovao da, putem takvog vida „dizanja na noge najvišeg u prošlom”, radi protiv svog vremena, u korist nekog budućeg vremena.³⁶

NIHILIZAM KAO MEĐUSTANJE: VEČNO VRAĆANJE ISTOG I VOLJA ZA MOĆ

[N]ajpre mi poklonite život pa ću vam ja iz njega
takođe stvoriti i kulturu.³⁷

Hiljadu staza ima kojima se još nikada nije išlo;
hiljadu zdravlja i skrivenih ostrva života.³⁸

Ako nastojimo da u krupnim potezima skiciramo okosnice na kojima je počivao Ničeov nacrt za prevladavanje nihilizma i uslovno rečeno, njegovo afirmativno kulturnofilosofsko stanovište onda nam je značajno da postavimo pitanje: „na osnovu čega (je) pretežno Niče izvodi(o) odmeravanje (potencijala) stvaralačke snage u čovekovom odnosu prema životu, svetu, samom sebi?”. S tim u vezi pokazaćemo i

---

³⁶ U belešci o *Zaratuštri* (koja je deo autorove zaostavštine) Niče piše: „Zaratuštra neće da izgubi prošlost čovečanstva, on hoće sve da ubaci u lonac.” (Martin Hajdeger, *Predavanja i rasprave*, Plato, Beograd 1999, str 83. [XIV, str. 271]). Moglo bi se reći da on toj prošlosti pokazuje „put” tako što se kroz nju kreće; a takvo kretanje ne pretpostavlja doslovni projekat, teoriju ili unapred zamišljeni plan već se tim putem iz novopostavljenog horizonta izvlači iz dotadašnjeg nešto što još nije (bilo) viđeno.

³⁷ Niče, F., *Nesavremena razmatranja*, Plato, Beograd 2006, str. 143.

³⁸ Niče, F., *Tako je govorio Zaratuštra*, Mono & Mañana press, Beograd 2002, str. 134.

zbog čega smo upravo kroz tu vizuru sagledavali Ničeovo poimanje helenskog, judeo-hrišćanskog i modernog čoveka; njega doveli u vezu sa onim što smo imenovali „kulturnim instinktima”. Posledično se pokazuje, o čemu najizričnije svedoči njegovo delo *Ecce Homo*, da je to odmeravanje pretežno izvođeno polazeći od Ničeove egzistencijalne situacije.³⁹ Utoliko se Niče u obračunu sa hrišćanstvom i modernošću razračunavao i sa svojom situacijom – u nastojanju da iznađe put ne samo sebi. U *Zaratustri* Niče (obraćajući se „višim ljudima”) piše:

„Vi još ne patite dovoljno! Jer patite zbog sebe, a još niste patili *zbog čoveka*. Lagali biste kad biste tvrdili drukčije! Niko od vas ne pati zbog onoga zbog čega sam ja patio.”⁴⁰

Kroz tu vizuru gledano važno nam je da ukažemo na više momenta koji su odlika Ničeovog postupka. Zašto ne samo sebi? Pojednostavljeno govoreći – sameravanje svoje situacije na osnovu modernih ili judeo-hrišćanskih okvira dovelo je do toga da Niče uvidi da oni nisu dostatni da se putem njih pojmi ono pred čime se sam našao (da bi pristajući na njih lagao samog sebe; da one čine „manjim” ono što se njemu obistinjuje, da bi se tim putem falsifikovalo ljudsko povesno iskustvo) – naime, ako oni nisu dostatni za ono pre čime se sam našao – onda oni ne mogu biti posve „održivi” budući da je povesno iskustvo čoveka drugačije. U *Zaratustri* Niče piše nešto za šta se može reći da se odnosi na takav povesni trenutak:

„Svekoliko postojanje želi ovde da se nauči govoriti od mene.”⁴¹

³⁹ Osvrćući se na *Nesavremena razmatranja* u delu *Ecce Homo* Niče piše: „Sada, kada se sa izvesne udaljenosti osvrnem na ona stanja čije su svedočanstvo ovi spisi, ne bih mogao da odreknem da ona, u osnovi, govore jedino o meni.” (Niče, F., *Ecce Homo*, str. 78). Uz to, Niče piše: „Da bi se bar nešto razumelo od moga Zaratustre, mora se možda biti u uslovima nalik mojim – jednom nogom s one strane života...” (isto, str. 19).

⁴⁰ Niče, F., *Tako je govorio Zaratustra*, str. 388.

⁴¹ Niče, F., *Tako je govorio Zaratustra*, str. 264. Mihailo Đurić u *Ničeu i metafizici* zapaža da je Niče stvorio fenomen „moralne autonomije“ u stvaralačkom čoveku koji ne odbacuje teret nasleđenih moralnih veza zato što je

U tom kontekstu nihilizam za Ničea je i stanje u evropskoj istoriji i događaj koji je on doživeo i pokušao da prevlada. To je proces, kretanje istorije Zapada koji izlazi na videlo kada se ustanovi da su vrednosti za koje se smatralo da pripadaju samim stvarima „tamo” jer ih je sam čovek postavio u njih. Opšta pretpostavka traženja smisla, koji se kao problem pojavljuje tek u modernom dobu, pretpostavlja da će se nešto do čega smo tragali dostići, da postoji nekakav cilj. Kada čovek uvidi da „bivanje ne cilja ničemu”, da se ništa ne dostiže, on dolazi do saznanja da je došao na tu misao o „sve biću” kako bi mogao da veruje u sopstvenu vrednost. Pojmovi cilja, jedinstva, bića kojima je čovek nastojao da protumači opšti karakter života prema ovom misliocu su oruđa uz pomoć kojih smo pozajmili izvesnu vrednost životu, a pomoću njih smo se zapravo još jednom odvojili od njega i dolaskom u neverovanje u „metafizički svet”⁴², ovaj svet nam postaje nepodnošljiv. Dakle kada „rukovodeće” vrednosti izgube svoju vrednost nastupa stanje nihilizma, a on je na delu i tamo gde ne postoji svest o propasti ovih vrednosti. Ničev iskaz „pustinja raste, teško onom ko pustinje skriva” aludira upravo na opasnost koja vreba iza toga skrivanja. Šta znači to da izgube svoju vrednost? Da one nisu delotvorne, da na presudan način ne utiču na tok stvari. Pretvarati se da su vrednosti koje su dobile karakter večnih i dalje delujuće (pa i kroz idealizam same nemačke filozofije), da kao „nezavisne” od toga da ih je čovek postavio „mogu” kao odvojene da sude svetu, čoveku, životu za Ničea se pojavljuje kao, najblaže rečeno – „neodrživo”.

Pretpostavka metafizičkog poimanja je da postoji jedna vrhovna vrednost (kao što je Dobro, Jedno, Bog) iz koje se odlučuje kakvo sve bivstvujeće treba da bude. Na to Niče odgovara da ne može to „treba” da određuje bivstvujeće, već bivstvujeće mora da određuje ovo treba, ono

---

ispod nego iznad morala, i ne zbog puke lične koristi i zadovoljstva, već da bi odgovorio povesnom zadatku. (Đurić, M., *Niče i metafizika*, str. 137).

⁴² Drugačije značenje ima reč metafizika koju koristimo pri analizi *Rođenja tragedije* – gde se ona shvata kao viši odraz života, nešto u njemu „nadstvarno”. Kada Niče govori o metafizici u delu kao što je na primer *Volja za moć* – uzima je kao nešto što degradira životni tok, kao ono u čemu se traži zadržka, uteha.

ne može da se određuje drugim bivstvjućim. S obzirom na ovakvo stanje, Niče se zalaže za novo postavljanje vrednosti koje će biti uslovljeno samim životom. Ukazuje na to da način na koji se one postavljaju treba da bude drugačiji. Pitanje o tome kako da bude drugačiji spregnuto je sa mišljenjem nihilizma najstrašnije⁴³. Kada bi se nihilizam mislio „najstrašnije”, onda bi takvo stanje stvari, odnosno uzaludnost traženja smisla, ili život bez cilja i smera koji se neizbežno vraća bez kraja večito i (besmisleno) ništa, bilo krajnji oblik nihilizma. Međutim, Niče unutar tako pretpostavljenog „besmisla” iz bar jednog „da” u čovekovom životu izvlači volju za njim. Niče piše:

„Ako se pretpostavi da kažemo da jednom jedinom trenutku, onda smo time rekli da ne samo sebi, nego celom životu. (...) bile su potrebne čitave večnosti da to omoguće – i cela večnost bila je u tome jednom jedinom trenutku našega da opravdana, iskupljena, potvrđena i odobrena.”⁴⁴

To što Niče podrazumeva pod vrednošću nije nešto „po sebi” već su vrednosti gledišta koja služe uslovima održanja i povećanja, a postoje ukoliko su važeće. Da bi bile važeće moraju biti u vezi sa osnovnom karakteristikom svega stvarnog (živog) – što je volja za moć. Ovo je princip koji se *hoće* da bi vrednosti važile kao *gledišta za podršku i nadvisivanje života*, on je nov jer se prvi put izvodi svesno, a nastao je iz Ničeovog prevrednovanja svih dosadašnjih vrednosti. Osnov volje za moć nije u osećanju nedostatka, već u prebogatim životu. Ona mora da postavi uslove održanja i povećavanja moći. Sa „istinitim” svetom ukinut je i „prividni” svet. Ako se sve ono što je smatrano za istiniti svet porekne, onda ono na čemu je on počivao nije ništa manje neistinito kao prividno nego što je postao neodrživ istiniti svet. Tim ukidanjem istinitog i prividnog sveta dolazi se u „stanje Zaratustre“ (kojeg Niče stvara kao nosioca misli o večitom vraćanju, kao onog koji uči natčoveku), čije postajanje započinje sa njegovom propašću.

---

⁴³ To mišljenje nihilizma najstrašnije može se shvatiti i kao povod za Ničeovo stvaranje misli o večnom vraćanju istog.

⁴⁴ Niče F., *Volja za moć*, br. 1032.

Kada bi se po stupnjevima poređali „svetovi“ kroz koje se prolazi, reč je o tri stupnja preobražaja duha u kamilu, lava i dete o kojima piše u *Zaratustri*. Za njih se može reći da su skica Ničeve filozofije u malom i osnov za njegovo afirmativno kulturnofilosofsko viđenje. Prvi „nosilački“ duh kamile, koji je u nekom smislu spreman na odricanje, prihvata da preuzme na sebe sve terete nasleđa, moralne norme, tradicionalno metafizičko gledište, hrišćansko tumačenje sveta pa makar njegov život bio i oklevetan ako tamo „stanuje istina“ – sve dok kao takav ne stigavši do „pustinje“ naiđe na sopstvenu pustinju, s obzirom da mu je taj drugi svet postao samo uteha. On više ne želi da bude samo nosač što je odlika reaktivnog čoveka, već želi da bude gospodar nad tim svojim stanjem, koju Niče naziva sopstvenom pustinjom uvidevši do čega ga je dovela takva etapa. Da bi ovladao sobom i kreirao sebi slobodu od tereta nošenja, on mora da se preobrazu u duh lava koji ne želi više da ima gospodara, ni boga. Tada staje pred pitanjem: ko je gospodar? Niče tu gospodara predstavlja u liku zmaja koji je zaslužan za hiljadugodišnje vrednosti i njegov imperativ glasi „ti treba“ jer „svaka vrednost je već stvorena, a sva stvorena vrednost – to sam ja”.⁴⁵ Uistinu nikakvo „ja hoću“ ne treba više da postoji.” Lav još

---

⁴⁵ U knjizi *S one strane dobra i zla* Niče ukazuje na to kako sa jedne strane razumeva i sebe samog kao filozofa (svoj postupak), a i one koji će doći (kojima nastoji da otvori put). Tim putem Niče isto izričito razdvaja udeo baštinenja vrednosti i udeo stvaranja vrednosti u kulturi. On piše: „Insistiram da se najzad prestane sa brkanjem filozofskih radnika i uopšte ljudi od nauke s filozofima (...) Filozofski radnici, ugledajući se na plemeniti primer Kanta i Hegela, imaju da – bilo u oblasti *logičke* ili *političke* (moralne) misli, bilo na području *umetnosti* – utvrde i sažmu u obrasce obilje vrednosti, to jest vrednosti koje su ranije postavljene i stvorene, koje su postale vladajuće te neko vreme važe kao „istine”. Ti istraživači treba da sve ono što se dosad desilo i cenilo učine preglednim, zamislivim, shvatljivim i opipljivim, da sve dugačko, pa čak i samo „vreme” skrate i da *prevladaju* celokupnu prošlost (...) Međutim, pravi filozofi su zapovednici i zakonodavci; oni kažu: „Tako *treba* da bude!” Oni prvi određuju čovekovo Kuda? i Čemu? I pritom raspolazu predradom svih filozofskih radnika, svih savlađivača prošlosti, oni stvaralačkom rukom zahvataju budućnost, i sve ono što jeste i što je bilo tom prilikom za njih postaje

uvek nije sposoban da stvori nove vrednosti, ali je njegova snaga u oslobađanju od svojih najviših „svetinja” kojima je duh kamile bio pokoran. Njegovo „ne” je afirmativno u odnosu na nosača, kamilu, ali on još nije sposoban da stvori nove vrednosti. Poslednja etapa preobražaja je u liku deteta koje je nov početak, koje je oličenje Ničeove težnje, koje igra sa svim svetim na način ozbiljnosti i nevinosti deteta, samo takav duh je kadar da „opet stekne svet onaj koji je izgubio svet”.⁴⁶ Dete kod

---

sredstvo, oruđe, čekić. Njihovo saznavanje jeste stvaranje...” (Niče, F., *S one strane dobra i zla*, str. 99).

⁴⁵ Niče, F., *Tako je govorio Zaratustra*, str. 388

⁴⁶ Lav Šestov koji na jedan ničeovski način prilazi samom Niču (pitajući se odakle se rađaju njegova shvatanja – odakle izrasta njegova egzistencijalna misao) u knjizi *Dostojevski i Niče* ponajviše razmatra Ničeovo delo kroz prizmu prevrednovanja razlikovanja prve i druge faze njegove misli (ukazuje na Ničea kao autora *Rođenja tragedije* i Ničea kao autora potonjih dela). Početak druge Ničeove faze Šestov prepoznaje već u *Nesavremenim razmatranjima* – on ukazuje na to da je Ničeovo „zahvaljivanje” Šopenhaueru, Vagneru već nagoveštaj kraja njegovom divljenju njima. Šestov piše: „Po sopstvenom priznanju samog Ničea, 'Šopenhauer kao vaspitač' i 'Vagner u Bajrojtju' bili su napisani u vreme kada on više nije verovao ni u filozofiju Šopenhauera ni u Vagnerovu umetnost.” (Šestov L., *Dostojevski i Niče*, Slovo Ljubve, Beograd 1979 str. 156). Pored toga Šestov dodaje: „Mi znamo da mu priznanje i zahvalnost nisu smetali da kasnije napiše oštar članak o Vagneru, kao ni da Šopenhauera nazove 'starim kovačem lažnog novca'... No, to je već bilo pred kraj njegove književne delatnosti (...) Tada (u vreme pisanja o Šopenhaueru i Vagneru – napomena N. M.) mu se činilo da je najstrašnije što se može čoveku dogoditi sukob sa učiteljima i napuštanje nekadašnje vere, izdaja sopstvenih uverenja.” (Šestov L. *Dostojevski i Niče*, str. 156). Može se reći da će ovo što Šestov prepoznaje kao „najstrašnije” naknadno postati kredo Ničeovog odnosa prema takozvanoj deci budućnosti (jer Niče ne želi „sledbenike”). On se da sažeti u rečima iz knjige *Tako je govorio Zaratustra*, koje Niče ponovo ističe u spisu *Ecce Homo*: „Loše se odužuje učitelju, ako se uvek ostaje jedino učenik. I zašto ne biste čupkali s mog venca? Poštujete me, ali šta ako jednog dana vaše poštovanje presahne? Pazite da vas ne zgromi neki kip! Velite da verujete u Zaratustru? Ali šta stoji do Zaratustre! Vi ste moji vernici, ali šta stoji do svih vernika! Još se niste tražili: umesto toga našli ste mene. Tako čine svi vernici;

Ničea nije nikakvo starosno doba već je ovde naglasak na samom *činjenju* unutar igre, u kojem ono ne poznaje sebe kao izdvojenog iz samog igračkog procesa, niti traži svrhu izvan. U ovoj fazi dolazi do poklapanja ovoga što se hoće sa onim što treba kao ono što jeste⁴⁷. Da bi se to moglo shvatiti mora da se ima mesto u trenutku, a to za Ničea znači da se mora premestiti u stanje (ili biti pogođen tim stanjem) „nužde koje se pojavljuje sa nihilizmom”. Mora *sam* da zagriže tu opasnost, ne tako što će je odgurnuti, ili tako što će mu je neko spolja odstraniti (što se čini onda kada se na pijadestal postavlja druga vrednost), već da zagriže samu glavu, kao njen rukovodni deo. Na uspešan izlazak na kraj sa takvom opasnošću upućuju Ničeove reči:

„A pastir je zagrizao kao što mu je moj krik savetovao; zagrizao je dobrim grizom! Daleko je ispljunuo zmijinu glavu – i skočio na noge. Ne više pastir, ne više čovek, preobražen, obasjan sa svih strana, i smeja se! Nikad se dotad na zemlji nijedan čovek nije smejaio tako kao što se on smejaio.”⁴⁸

Ovakva veselost sa sobom nosi preobražaj koji Niče posebno obzananjuje u *Veseloj nauci*.⁴⁹ U tom smislu Zaratustra govori da je ono

---

stoga se tako malo dobija od svih vera. Sada vas pozivam da izgubite mene i nađete sebe; i tek kada me se svi budete odrekli, vratiću vam se” (Niče, F., *Ecce Homo*, str. 9). Dragan Prole u vezi sa decom budućnosti piše: „Za nju je, razume se, iznad svega karakteristično da se u sadašnjosti neće i ne može osećati kao kod kuće.” (Prole, D., „Resantiman i demokratija. Ničeova radosna politika”, str. 91).

⁴⁷ Frederik Nojhauzer ističe nešto što se da dovesti u vezu sa takvim Ničevim stavom: „[p]ostoji nešto prikladnije ili plemenitije za samosvesno stvorenje – da vidite sebe onakvim kakvi zaista jeste, umesto da pribegavate tome da morate da lažete sebe da biste prošli kroz život.” (Neuhouser, F., „Geistige Gesundheit und kulturelle Pathologie bei Nietzsche”, str. 14).

⁴⁸ Niče F., *Tako je govorio Zaratustra*, str. 334.

⁴⁹ Mišel Ar u knjizi *Niče i metafizika* zapaža: „Iz preobražaja se na kraja rađa ideal saznanja koje više ne bi bilo neprijatelj umetnosti (...) To je ideal *Vesele nauke* koja je u isto vreme *tragično znanje*. Jer ‘tragično’ u Ničevom smislu nije tužno niti pesimistično: to je stanje koje je, zahvaljujući najvišoj afirmaciji, sposobno da u sebe uključi, pa čak i *zahteva* najdublju patnju.” (Ar, M., *Niče i*

najgore, nužno za njegovo najbolje, da je nužno preuzimanje toga što u njemu kao opasnost stoji da bi se nihilizam i prevladalo. Utoliko misao o večitom vraćanju jeste ono što treba prepoznati kao ugriz uz pomoć kog treba da se prevlada nihilizam. Ovu najmanju provaliju je najteže premostiti, i to je još jedan momenat u kojem Niče zapravo mišljenje kao činjenje shvata neodvojivo – ali i nerazvezivo od vremena⁵⁰. Zato misao o večnom vraćanju jeste samo na način prevladavanja, kada se shvati ta naizgled „sitna” razlika između sve je ništa, sve je već bilo, ništa nije važno – sve je isto i sve se vraća, važan je svaki trenutak i sve je važno – sve je isto. Isto ne znači da je to što se vraća isto, već je vraćanje to što je isto. Takvo prevladavanje koje je uslovljeno samim životom, *iz kog*

---

metafizika, Fedon, Beograd 2021, str. 56). Mihailo Đurić tumačeći *Veselu nauku* i princip „smeha udruženog sa mudrošću” zapaža da Ničea nije razumeo onaj koji se nije dobro smejaio i da: „Pod smehom Niče ne podrazumeva običan ljudski smeh, to jest zlurado-dobročudno omalovažavanje drugih, već pre svega i prvenstveno smeh slobodnih duhova, to jest odvažno-nadmoćno omalovažavanje samog sebe. A pod mudrošću ne podrazumeva običnu životnu mudrost, to jest umeće praktičkog življenja i delovanja, još manje kontemplativno nastrojenje prema svetu i životu, već prvenstveno 'tragičku mudrost', to jest sapatničko uviđanje i prihvatanje 'uzvišene bezumnosti' čovekovog položaja u svetu”. (Mihailo Đurić, *Putevi ka Ničeu*, str. 229). Naime, ovo što zapaža Mihailo Đurić da se prepoznati kao Ničeov „etos” – odnosno „etos” samog *Zaratustre* kao nosećeg pojmovnog lika (Delezov izraz) njegove filosofije; čiji se ton prepoznaje u većini njegovih dela. Utoliko, iako na već pomenutom mestu napominjemo to da Niče piše „govorio sam o sebi” (tome se može dodati – „govorio sam o sebi, na način smeha udruženog s mudrošću”), budući da na drugom mestu Niče piše i to – „jedno sam ja, a drugo su moji spisi” (Niče, F., *Ecce Homo*, str. 54). U *Veseloj nauci* Niče će u predgovoru napisati: „Ali ostavimo gospodina Ničea, šta nas se tiče što je gospodin Niče ponovo ozdravio.” (Niče, F., *Vesela nauka*, Dereta, Beograd 2015, str. 8). Naime, ovo Ničeovo delo utoliko presudno oslikava filofske implikacije takvog svog „razboljevanja i ozdravljenja”.

⁵⁰ Tako u *Zori* Ničeov odgovor na skeptičarevo umirenje povodom žalbe da nikada ne zna šta čini i šta mu valja činiti glasi: „Imaš pravo ali nemoj da sumnjaš u ovo, ti bivaš činjen u svakom trenutku”. (Fridrih Niče, *Zora*, str. 86, broj 120).

vrednosti uopšte i mogu biti generišuće kao nešto delotvorno – prema Niče, učestvovalo bi u izgradnji novostvorenih okosnica kulture koje bi bile podupiruće za viši oblik postojanja čoveka na Zemlji.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Niče je genealoškim pristupom razobličio osnove kulture, i priznao njen praistorijski značaj kao „istinski rad čoveka na sebi samom u toku najdužg razdoblja ljudskog roda (...) ma koliko mu bili svojstveni okrutnost, tiranija, tupost i idiotizam.”⁵¹ Nakon što je takav rad (koji smo nazvali „kulturnim instinktima” dresure) prepoznao kao delotvoran za čovekovo „urazumljavanje”, nastojao je da ih oslobodi reaktivnih sila koje su ga zaposlele da počne da radi protiv sebe samog, da od sebe napravi reaktivno biće. Nastojao je da ih otvori i podstakne ka višim dometima. Početak puta da se takav reaktivan čovek prevaziđe, Niče je video u tome da mu se najpre povrati, prizna njegovo „životinjstvo”. Potrebno je da se čovekova „životinjska priroda” prihvati ne vraćanjem na neko predstanje, već je nužno da se ona prizna i ne previđa, kako bi se ostvarilo stanje koje bi usledilo „iznad”, preko kulture shvaćene u tradicionalnom smislu.

U tom kontekstu Niče je mislio budućeg čoveka na razmeđi između životinje i natčoveka. Takvim pozicioniranjem budućeg čoveka spram natčoveka Niče je drugačije razumevao čoveka u odnosu svoje „životinjstvo”. U tom kontekstu je helensku „kulturu” video kao otmenu, onu u kojoj je takvo „životinjstvo” usmereno na stvaranje, podređeno umetničkim nagonima, apolonskom i dioniskom. Ključni problem kada je reč o hrišćanstvu, modernosti i vrednostima koji su dobile karakter večnih vrednosti Niče je video u tome što su se takve interpretacije „nakalemile” na kulturne instinkte u čoveku koji je sebi stvorio i nosi ih još iz preistorije, i to tako što ne služe više njegovom odgoju, razvoju, već služe njegovom sputavanju, unižavanju. Takve su „kulturne posledice”, prema Niče, doprinele i tome da se obezvredi ovaj svet, život i da se traži izlaz u onostranom. Ovaj smer ne samo što je poricanje

---

⁵¹ Niče, F., *Genealogija morala*, str. 202.

života, već mu težište biva oduzeto s obzirom da se ono izmešta iz njegovog toka.

Niče je genealoškim metodom, kojim se pitao o poreklu vrednosti rastvorio osnove kulture, uvideo dresirajući imperativ kao njeno oruđe. *Ako je zahtev da se čovek pripitomi bio u službi kulture, onda to nužno ne znači da je on svrha kulture, već bi to bila njena degradacija. Kada se pripitomljavanje uzme kao iluzija da je u pitanju čovekovo poboljšavanje, tada se sav preistorijski značaj dresure svodi na sopstveno oruđe, a ne na ishod koji bi bio veći od samog postupka koji je čoveka osposobljavao da ume najpre da kao reaktivno biće aktivira sopstvene sile reakcije.* Čitav tok njegovog afirmativnog kulturnofilosofskog stanovišta (koji je često i izrastao iz razračunavanja sa onim kritičkim tokom o kom je bilo reči i njegov, uslovno rečeno, posledični „kulturnofilosofski program” koji uzdiže umetnost kao metafizičku delatnost – počivao je na traženju najboljeg načina da se ono što je živo potvrdi, ne u smislu unapred uračunatog optimizma „postojecég” već u smislu oslobođenja, rasterećenja onoga što je živo i to kroz stvaranje. U procesu građenja svog „kulturnofilosofskog programa” Niče je prošao kroz fazu koju je naknadno označio kao početničku i romantičarsku s obzirom na to da je gajio nade u obnovu nemačke kulture (faza koja se odnosi na njegovo *Rođenje tragedije*), da bi kasnije svoje viđenje potpuno podredio vlastitom izumevanju načina za prevladavanje nihilizma i za afirmaciju života. S tim u vezi, Niče nije zamišljao nekakvu „natčovekovu kulturu” – već je reč o natčoveku kao filozofskoj kategoriji od koje se očekuje da vrednosti budu izvučene iz drugačijeg težišta – onog iz kog bi reaktivni čovek bio nadmašen. Ta potreba za izvlačenjem vrednosti iz drugačijeg težišta pokazaće se kao određujuća za dve Ničeove ključne misli putem kojih nastoji da prevlada nihilizam – za misao o večnom vraćanju istog i misao o životu shvaćenom kao volja za moć. Kroz prizmu te dve ključne misli i ideje o natčoveku Niče je zapravo promišljao epohalni filozofskokulturni zadatak „budućeg” čoveka.

LITERATURA

- Ar, M., *Niče i metafizika*, Fedon, Beograd 2021.
- Delez, Ž., *Niče i filozofija*, Plato, Beograd 1999.
- Deleuze, G., *Negotiations*, Columbia University Press, New York 1995.
- Đurić, M., *Niče i metafizika*, Službeni glasnik, Beograd 2009.
- Đurić, M., *Putevi ka Niče*, Službeni glasnik, Beograd 2009.
- Hajdeger, M., *Niče I*, Fedon, Beograd 2009.
- Hajdeger M., *Predavanja i rasprave*, Plato, Beograd 1999.
- Huddleston, A., *Nietzsche on the Decadence and Flourishing of Culture*, A Dissertation Presented to the Faculty of Princeton University, 2012.
- Kofman, S., „Niče i metafora”, *Časopis Gradac, Niče*, broj 152-153, priredio Novica Milić, Čačak 2004.
- Neuhouser, F., “Geistige Gesundheit und kulturelle Pathologie bei Nietzsche”, *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, vol. 68. no. 1, 2020.
- Niče, F., *Antihrist*, Službeni glasnik, Beograd 2009.
- Niče, F., *Ecce Homo*, Službeni glasnik, Beograd 2017.
- Niče, F., *Filozofija u tragičnom razdoblju Grka*, Grafos, Beograd 1985.
- Niče, F., *Genealogija morala*, Dereta, Beograd 2011.
- Niče, F., *Ljudsko suviše ljudsko: knjiga za slobodne duhove*, Fedon, Beograd 2012.
- Niče, F., *Nesavremena razmatranja*, Plato, Beograd 2006.
- Niče, F., *O koristi i šteti istorije za život*, Svetovi, Novi Sad 2001.
- Niče, F., *Rođenje tragedije*, Dereta, Beograd 2001.
- Niče, F., *S one strane dobra i zla*, Dereta, Beograd 2011.
- Niče, F., *Tako je govorio Zaratustra*, Mono & Mañana press, Beograd 2002.
- Niče, F., *Vesela nauka*, Dereta, Beograd 2015.
- Niče, F., *Volja za moć*, Prosveta, Beograd 1976.
- Niče, F., *Zora: misli o moralnim predrasudama*, Dereta, Beograd 2005.
- Prole, D., „Resantiman i demokratija. Ničeova radosna politika”, *Zbornik radova Niče i kultura resantimana*, priredio Dragan Prole, Adresa, Novi Sad 2017.
- Smiljanić, D., „Prokleti instinkt osrednjosti! – Ničev prilog negativnoj karakterologiji učenjaštva”, *Zbornik radova Niče i kultura resantimana*, priredio Dragan Prole, Adresa, Novi Sad 2017.
- Šestov, L., *Dostojevski i Niče*, Slovo Ljubve, Beograd 1979.

NATAŠA S. MILOVIĆ

University of Belgrade, Faculty of Political Sciences

NIETZSCHE'S UNDERSTANDING OF HELLENIC, JUDEO-CHRISTIAN, MODERN AND FUTURE MAN

Abstract: This work is dedicated to the exploration of that aspect of Nietzsche's thought which we use to frame the epochal facet of his cultural-philosophical standpoint. It is specific because it's not strictly articulated in his work, although he was, as we'll show, also a thinker of cultural fundaments. His study of those fundaments was tied with intervention in the modern state of European culture which was, according to him, "debased in nihilism". Therefore, his cultural-philosophical standpoint was crucially shaped by *studying the origins of that nihilism*, and *the quest to overcome it*. The aspect related to questioning of origins of nihilism was marked by Nietzsche's relationship with Judeo-Christian and modern man, while the quest to overcome it was marked by his relation to Hellenic and "future" man. That bidirectional movement of his thought is linked to his genealogical method used to describe "man's prehistorical work on himself", as well as his effort to grasp the state of contemporary man, which, as he thought, couldn't be observed from existing cultural-interpretative frameworks.

Keywords: Friedrich Nietzsche, culture, deity, genealogy, suffering, guilt, reward, punishment, values, nihilism

Primljeno: 19.2.2022.

Prihvaćeno: 20.6.2022.